

Nemzeti Társalkodó.

September' 29-dik napján 1832.

Rövid előadása az Erdély, úgy a' Magyarország és Bukovina határos hegy-völgyei (Gebirge) alkotásának; a' Bányászatok feljegyzésével együtt.

Az erdélyi hegyek és völgyek alkatása, egymással való egybeköttetése, 's egyéb tulajdonságai nagy mértékben megérdemlik a' természet vizsgáló figyelmét. — Itt ugyan is sok új, más tartományokban nem tapasztalt, 's a' béveit Földtudománybeli (Geognosia és Geologia) systemákkal egyáltalában ellenkező körülményekre találhatni; annyira, hogy bátran lehet az Erdély földje fekvése különösségeit, ezen ország legnagyobb nevezetességének tartani! A' néhai Professor Benkő próbált ez előtt mintegy ötven esztendővel, hazánk esmérete ezen ágában útat törni: de követőkre nem találván, fájdalommal kell megvallanunk, hogy fél századtól fogva ezen tekintetben legkisebb előre lépést sem tettünk! Több külföldi tudósok útaztak az újabb időkben is hazánkban, az idevaló föld természeti alkotása kitanulása véget, de annak különösségeit, az eddig esme-

retes és bévett systemák nyomán megfejteni nem tudván, 's rövid itt mulatások nem engedvén az inkább aprolékos körülményekbe ereszkedni, 's az által több kétséges pont felől magoknak bizonyosságot szerzeni, — nem tették közönségesse útozásokban gyűjtött tapasztalásaikat.

Innen van az, hogy Erdély ezen tekintetben valóságos terra incognita.

A' következő rövid rajzolat, egy nagyon becses Földvizsgáló (Geognosta, és Geologus) kéziratjából van véve (ki a' közelebb múlt esztendőben útozta-meg hazánkat, 's még eddig nem bocsátotta közre tapasztalásait), 's úgyszólva csak vázzát foglalja magában az erdélyi hegy-völgyek alkotásának; de mivel ezen tekintetben, eddig még ennyi sem volt téve hazánk esmértetésére, reményilem nem fogja ezen kevésnek is közlését kedvetlenül fogadni az olvasó közönség!

Egy Földrajz, melyen a' hegyvölgyek természeti különbségek, — egybeköttetések, — kiterjedések és elágazások, színek által láthatóvá lenne téve, nagyon világosítaná ezen rövid előadást; de nálunk még nem olyan nagy a' föld tudományt kedvellők száma, hogy ezen meglehet többektől érzett fogyatkozást egy ilyen Földrajz közönségesse tétele által kipótolni lehessen.

I. *Eredeti, és régibb középkorú hegyvölgy nemek* (Ur, und ältere Uibergangs Gebirgsarten)

Agyag Pala (Thonschiefer), *középkorú-*

Mészkö (Uibergangs Kalkstein), 's *legrégibb Fövénykö* (Grauwacke) *) ide tartozik:

1. A' Máramaros-Vármegye és Erdély közt fekvő hegyláncz, mely Bukovinába bérug, 's Erdélyt Moldovától elválasztja (a' Petrosz-Igno vagy Ünökő hegyek láncza), ennek északi végénél Bórsánál, egy ág északkeletre nyúlik.

Ezüstöt tartó onbányák vannak Kirlibában, *réz-bányák* Posoritán, és Szt. Domokoson. *Vas* bányák, Kabolyapolyánán, 's a' Jakobeny környéken.

2. Az Erdély és Oláhország közt fekvő hegyláncz, egész le Bánátig 's a' Márosig); (a' keleti rész fogarasi, 's a' nyugoti hátságvidéki havasok nevét viseli.)

Ezüstöt tartó onbányák vannak Zernyesten, Kis-muncselen és Ruszkbergen.

Vas-bányák Ruszkbergen, Gyalázon, 's Hatzaselen Hátzegvidékén.

3. A' Maros északi partján lévő hegyláncz, Arad és Hunyad-Vgyékben (Branjitskánál, 's talán még tovább is nyugotra) az előbbi hegylánczczal a' Marosnál egyesül, a' honnan valóban azzal csak egyet teszen.

Réz-bányák vannak Milován, Kaszanyesden, Rossján, és Guraszátán.

4. A' Bihar, és Muntyelemáre nevü hegyek környéke, Erdély nyugoti határán Bihar-Vármegye felől. Ettől északra két ág sza-

*) Ezen osztály alá tartozik a' Csilla m-Pala (Glimmerschiefer is)

kad-el, melyek közzül egyik Meszes nevet visel, egy más északnyugotra, 's talám még egy ág nyugotra is N. Várad felé.

Aranyot és ezüstöt tartó ónbányák Kisbányán, — Vasbányák Torotzkón vannak.

5. A' Mona és Pless hegyek környéke Bihar és Arad-Vármegye közt; Vasbányák vannak Kimpuly és Dezna helységeiben.

6. A' Macskamező környéke, Lápos vidékén: Vasbányák vannak Matskamezőn.

7. A' Magura környéke Sz. Somlyónál.

8. több magános Kúpok, (Kuppen) a' Keménd, Bánpatak, Boi, és Rápolt környékén:

II. *Régibb zöld Porphir* (älterer Grünstein Porphir); *eredeti, 's középkori hegyekből felnyúlva*; ide tartozik:

1. A' Borsánál lévő Kúpok, Rézbányák vannak Borsabányán.

2. A' Rodnánál lévő kúpok. Ezüstöt tartó ónbányászat a' Bényesen Rodnánál.

3. A' Sebes Körös mellett lévő hegy-környék Bánfi Hunyadnál.

4. Több kúpok Torotzkónál; — felhagyott ezüst: és rézbányák Torotzkó Szent Györgyön.

5. Az Offenbányai kúpok. Ezüst, arany, és ón bányászat Offenbányán.

6. A' Rézbánya körül lévő kúpok. Ezüstöt tartó ón és rézbányák ugyan ott.

7. Több kúpok Dévánál? Rézbányák ugyan ott.

III. *Kárpátusi Fövény-kő* (Karpathen

Sandstein) alája tartozó Mész-kő, Marga-Pala (Csapoföld Pala) (Mergel Schiefer) Gyülevész (Conglomerat) 's más kövekkel, találhatik:

1. Erdély északi részében, a' Máramaros és Bukovina szélén, 's túl azon eredeti hegy-lánczon mely Máramarosból Bukovinába 's Moldovába nyúlik.

2. Erdély déli részében — 's a' Moldova és Oláhország határán; tulajdonképen csak az előbb említett hegyláncz folytatása, mely Moldovából, a' Gyimesi határ szélénél újonnan Erdélybe nyúlik-bé.

3. Ruzskbergen a' Bánátban.

4. Az Aranyos és Maros vizek között, az erdélyi arany-mosás vidéken.

Kéneső bányák; Zalathna mellett Báboja, és Dumbráva hegyekben.

Ide tartoznak *a*, a' némelykor Porphir forma Fővény-kő, mely arany ereket tart, *b*, némely Gyülevész-kő-nemek, melyekben aranybányák vannak: — Verespatakon, Kornán, Butsumon, Abruczelén, Fatzebányán, Boitzán, Vályemikán? Stánisán? 'sat.

IV. Újabb zöld Porphir (kárpátusi Fővénykőből felnyúlva) ilyen:

1. Az Erdély északi szélén, úgy a' Szathmár-Vármegyében lévő hegy-környék.

Arany, ezüst, ón, és rézbányák vannak Nagybánya, Felsőbánya, Kapnik, és Oláh Láposbánya körül.

2. A' Czibles hegy környéke.

3. Elszort hegytájak, Zalathna körül.

Ezüst és aranybányák, a' Vulkoj, Botes, és Braza? nevü hegyekben.

4. A' Csetrás hegy környéke?

Arany és ezüstbányák Nagyág? (Szekembánya), Csertés (Hondol), Toplitza, Fűzesd, Mála, Trestian, Kajanél, Herczegán, Feritsel, Vale-arsuluj, Zdrahotz, Ruda, Felső-Lankoj nevü helységekben.

5. A' Magura környéke, Körösbánya mellett. Arany és ezüstbányák Karáts és Czebe helységekben.

V. *Augit-Porphir, 's Mandula-kő.* (Mandelstein) ezek találtatnak:

1. A' tordai 's torotzkói Mészhegyeknél (a' tordai hasadéknál, Torotzkón, Bedelön és Nyirmezőn.)

2. Tekerón, 's Almáson Zalathna és Nagyág közt.

3. Zaránd Vármegyében, Boitzán és Kretsunesden.

4. Ruszkberg és Mesztákez közt, a' Cserna mellett Hunyad Vármegyében.

5. A' Sátra hegyen Kapnik környékén.

VI. *Trachit (hozzá véve a' nem rétegt rétegt Trachit Gyülevész követ is)* ältere nicht geschichtete Trachit Conglomerat) ilyenek:

1. A' ró'sai és Guttin hegyek láncza, Nagybánya és Kapnik körül.

2. Több egyes kúpok, az említett hegyláncz, 's a' Kelimán nevet viselő ág közt u. m.

a A' Csicsó hegye Rettegnél.

b Henyul hegy Borgonál, Prund 's több kúpok Rodnánál.

c Több apró kúpok, a' Ferencz útja mellett, a' borgói határ szélén.

3. A' Kelimán nevű nagy hegyláncz, 's Hargita a' székelyföldön.

4. Egy néhány magános kúpok Offenbánya és Verespatak környékén.

5. Több Kúpok Nagyág körül.

6. A' dévai várhegy?

7. Egy kúp Sombornál, Kőhalomtól nem messze, itt még többek is lehetnek.

VII. *Basalt.* találatik:

1. Telek és Cserbel helységeknel, a' V. Hunyad környékén.

2. Egy kúp Lesneknél, Déva és Dobra közt, Dévától délre, és délkeletre még többek is lehetnek.

3. Egy kúp Butsumnál (a' híres Detunata gola, és Detunata flocosa)

4. A' Várhegyen Kőhalomnál.

5. Egy kúp Héviznél, az Ólt mellett (ezen környékben lehetnek még többek is).

VIII. *Harmadszoros alkotásuak* (Tertiaere Formation) ilyenek:

1. A' csigás mészkő telepek (Gosau oder Muschelkalk Ablagerungen) a' Kis-aranyosnál, Kismuntselen, Szászcsorán, és Új-Grádistyen.

2. A' Molassa, Márga Agyag, Fővény, darabos Mészkő 's más egyebekből állván, találatik:

a Erdély középföldében; (im Mittelland) Kősóbányák, (Akának) Désaknán, Kolo'son, Tordán, Maros-Újváron, Vizaknán, Paraj-

don és Széken vannak, mely utolsónak mivelése későbbre van halasztva.

Földszint kiálló kő-só (úgy nevezett sóspuria) találtatik Szászpénteken, Teke körül, Patán Kolo's mellett, Bilakon nem messze Besztertzétől, Sófalván és Szovátán Parajdnál.

Barna kő-szén (Braunkohle) találtatik Oláh Köblösön, 's több más helyeken.

Kitiden, Nagy-Kapuson, 'Sibón 's több más helyeken vannak Gypsbányák (Gyanta)

b A' Bartzaságon (Brassó vidékén), 's Háromszékben.

Barnakő-szén van Köpeczen.

c Csik-székben.

d A' 'Silban a' volkáni határszélen.

e A' Maros alsó völgyében Dobránál.

f Máramarosban.

Kő-sóbányák, Sugatag, Rhonaszék, Szlatina, és Sándorfalva helységeken.

3. Újabb Trachit Gyűlevész, találtatik:

a Zaránd-Vármegyében, Barna kőszén, Mesztakenyen.

b A' Nagybánya környékén. — Barna kőszén Fenyvesszakadásnál, 's több helyeken.

IX. *Vízözön-koruk* (Diluvien). Ezen nemből taláztatnak:

1. A' harmadszoros középföldén (im tertiaeren Mittelland): Aranyot mosnak az Oláhpián, Tartaria, Csóra, 'Sibót, Kelnek, Rého, Csigmo, Nagy és Kis-Orbó környékén, 's több más helyeken.

2. A' Zaránd Vármegye harmadszoros földén; aranyot mosnak Czebén, Halmágyon.

3. A' régibb hegynemekben ; aranyot mosnak az Aranyos völgyében, az Ompoj vize mellett Zalathna környékén.

X. *Aradás-korvak* (Alluvien).

Aranyot mosnak sok folyók fővényében.

B.

Okosság és bolondság Szótára.

(végzet.)

Házi Kormány. Ha szembetűnőleg bé fog valahol bizonyosodni, hogy a' férjnek a' házi, és familiai dolgok elintézésére, mint feleségének annyi esze nincsen: engedje által a' kormányt ennek; 's a' világért se higye, hogy jusában meg lenne sértve, mert a' kormányozáshoz való just nem egyéb, hanem az értelembeli elsőség adja akarkinek is. Ha van az ilyen esetben sérelem, koránt sem az, hogy nem a' férjfi kormányoz hanem, az hogy nincs kormányozásra való esze; azért pedig senkivel sem perelhet, hanem ha gyermekségének pajkosságával, vagy ifjúságának bűneivel.

Ketségbenesés. Ez a' szív gyávaságának, és a' lélek gyengeségének legbizonyosabb jele; a' tovább nem haladhatás, és nem boldogulhatás reménységének öszveroskadása. Én minden javaimat elvesztettem azt mondja egy Spanyol, barátjának: igazságtalanul számkivettetem; feleségemtől, gyermekeimtől megfosztattam; tíz esztendeje, hogy kol-dulásommal eszem kenyerem'; haza, és menedék hely nélkül bolyongok; rendre már

az egész emberiség szenvedésein keresztül mentem. Mit tettél volna te hasonló helyezetésben? „Megöltem volna magamat“ e' vala a' felelet. Én pedig éltem mind eddig, 's élni szeretek tovább is, ámbár földi sorsóm éjszakájának kiviradtához már semmi számot nem tarthatok.

Gyáva Fejedelem. Ez több rosztat okoz birodalmának egy - mint a' tyrannus tíz esztendőök alatt. Rendetlenséget hoz bé mindenbe; eltékozolja a' köz-holdogság, és szerencse minden eszközeit, megjutalmazza a' vétket megbünteti a' virtust.

Honorius Császárnak, egy Róma nevü tyúkjá vala. Midön a' Gothusok Királya Alaricus Róma várossát megvette, az azon hírt meghozó kurír ezt kiáltotta: „Róma elveszett! Lehetetlen felele a' Császár: hiszem csak most játszám vele. Mikor megértette, hogy nem az ő tyúkjáról, hanem az ellenség által megvétetett Róma váróssáról, és testvére Placidia fogságba lett eséséről van a' szó, rémüléséből magához jöve így felelt: „a' már más dolog, szinte nem valék jó belé, hogy bizony talám a' tyúkom veszett-el.

Alhamin Persa Király, ki rendkívül szerette halászni, midön Cuterus jó barátjával éppen halászott, arról tudósítatván hogy egész ármádiája elpártolt, 's generalisa elesett, boszusággal eltelve így szólott: „miért závartak meg e' féle semmiségekkel, Cuterus már két halat is fogott, mikor én még egyet sem.“

Egy Király, halála óráján, azon nyughatatlankodván, hogy rosszul igazgatott: gyóntatójának azon biztatására „hogy senki sem tartozik többről számolni, csak a' mennyi nálla le vólt téve“ úgy elcsendesedett, hogy nyugodtan hólt-meg.

Birói ítéletek. Egy sütő pofon üti feleségét, hogy szomszéd, aszszonyával nyelvelődván, az egész fertályt fellármázta. Az aszszony azt állítván, hogy férje a' házassági szövetség egyik nevezetes törvényét megsértette, feladta őtet a' fertály Kapitánynak, kinél azt sürgette, hogy férje őtet közönséges helyen kövesse meg. Szerencsétlenségére az aszszony, a' házasságot illető polgári törvények közzül, csak azokat tudta, melyek őtet pártfogolták. A' bíró a' törvényes könyv azon cikkelye szerént, mely azt rendeli hogy a' férj feleségét, mikor az útsza halottára nyelvelődik, mind két felől vágja pofon, azt határoza, hogy a' panaszló feleség, férjétől, a' törvény értelme szerént, még kapjon egy pofot.

Egy paraszt, hogy sovány kenyere könnyebben csuszszon torkán, egy répát lop. A' magát ebben károsítva és felboszantva érzett kertész pert indit ellene. Az ítélet szerént, a' szegény embernek meg kellett fizetni a' répát; a' költséget pedig, mely a' tárgy csekélységéhez képest hallatlanra nevedett, egyenlően kellett hordozni. Jó leczke a' kicsinységekből perindításra nézve.

Mazskarás bál: Rút aszszonyok kedvességét eszközlő intézett.

Excommunicatio. A' hierarchia már beszélgett ágyuja.

Még sok szép lenne hátra az engemet olvasásra vett szótáromból; de véget vetek beszédemnek; mert azt hiszem, hogy más is van olyan mint én, ki nem szeretem, hogy előttem egyszerre kivált egy színü dologról, hosszason beszéljenek. Köszönöm ki hallgatásomat. Ott járok, és beszélék, a' hol eddig elő soha sem. Hogy tiszteletemet még mikor tehetem, azt előre megmondani bajos lenne. A' ki csak annyit szokott olvasni mint én; alkalmasint úgy van fejével, mint azon gazdaszszony kamarájával, a' ki abból csak ki, de bé abba nem szokott vinni. Egy két közönséges ebédadás után, nincs mit főzni.

J. A. S.

É r t e k e z é s.

A' Világ közönséges Történetei tanulmányának legfőbb céljáról.

(folytatás)

Ezekből az előre bocsáttattakból nyilván való lévén az, hogy azok a' különös haszonkereső célok, a' melyekért a' különböző állapotokban élő emberek a' világ közönséges történeteinek tudományát tanulják, a' magassabban gondolkodó embernek józan o-

kossága előtt, elégtelenek, megalatsonítók, és a' felfelé törekedő lelket elnyomók légyenek önként következnek; hogy azon fő czélt, és néző pontot, a' melynél fogva az embereknek különféle gondolkodások módja, erkölcsi, és cselekedeteik, melyeknél fogva az emberek némelykor csak nem az Istenségig felemeltettek, máskor ellenben csak nem a' barmokig lealáztattak, a' világ közönséges történeteiben fel kell keresni — a' történet tanúlonak kötelessége legyen.

Ezen czélnak éppen olyannak kell lenni, mint a' más tudományok céljának, mint-hogy azért a' világ közönséges történeteinek tudománya az emberi természetet vizsgálja, a' czélnak is, a' melynek elérésére abban törekedik, éppen olyan örökkévalónak kell lenni, mint a' milyen örökkévaló az erkölcsi természet; minthogy továbbra a' világ közönséges történeteinek tudománya az embernek testi lételére is bé foly, annál fogva az embernek öröktől fogva való erkölcsi elrendeltetésének tudományát is tanítani kell.

Noha azért az újabb Philosophiának okoskodásai, a' Metaphysicának és erkölcsi Pphilosophiának főbb tárgyait: az Istent, a' szabadságot, és a' halhatatlanságot, mint az emberi megfogást feljülhaladó tárgyakat a' Hit ágazatai közzé számlálták, mégis bátran merem állítani, hogy minden embernek belső érzéséből, abból a' szüntelenvaló belső viaskodásból, mely a' józan elme és a' szüntelen születő újabb meg újabb indulatok kö-

zött bennünk támad, és végtére az erkölcs-
 ről tisztességről és illendőségről formált gyö-
 kér értelmekből, minden józanongondolkö-
 dő önként általlátja, hogy az Istenről, hal-
 hatatlanságról, és erkölcsi szabadságról való
 képzelet az embernek természetével legszo-
 rosabb egybeköttetésben van, és hogy ezek-
 ről a' felséges tárgyakról való képzeletek vég-
 hetetlen erővel és munkássággal bírnak, és
 a' mi erkölcsi cselekedeteinknek, vagy akar-
 juk vagy nem, ellene állhatatlan rugóji lé-
 gyenek, és annálfogva kétség alá sem jöhet
 hogy a' világ köz történetei tudományának
 fő célja, mint ennek az Istenről, szabad-
 ságról, és halhatatlanságról való képzeletnek
 nyilván előterjesztője, a' melyekről való meg-
 fogásnak valódi képe, az emberi nemzet leg-
 nevezetesebb eseteiben kitündöklik; mert nem
 volt 's nem is lesz egy józan észszel felru-
 házott, bár különben akarmely vad, míve-
 letlen és barbarus nemzet, vagy egyes sze-
 mély olyan, a' mely ha mindjárt több az ő
 vadságához 's míveletlenségéhez alkalmazta-
 tott Isteneket ne hitt volna, a' mely némely
 dolgokat helyeseknek, jóknak, illendőknek,
 igazaknak: másokat ellenben hibásoknak,
 roszaknak, illetleneknek, hamisaknak ne
 vélt volna; úgy végtére, a' mely a' testi é-
 let után, egy más világról valamit akar-
 mely vadot, helytelent 's nevetségre mélt-
 tót is ne hitt, ne tartott volna; mely ilye-
 tén megállapított célnak megfontolásából,
 minden részre hajlás nélkül való nemesebb

gondolkodásu meggyőződhetik a' felől: hogy

Az egész emberi nemzetnek minden időben, minden helyheztetésekben, es minden különös változások esetei között is, mint egy egész massának fő character vonása abból áll, hogy ő a' maga tökéletesedésének, es kifejlődésének bevégeződése felé minden hátrálás nélkül előmenni törekszik.

Ezen fő célján kívül a' világ köz-történetei tudományának vannak még két más es az elsőnek alája vetett céljai, a' melyekből az emberekre nézve sok es nagy vizsgálások háromolnak, melyek között az első a' mit a' világ köz-történetei tudományából megtanúlhatunk az:

Hogy az egész emberi nemzet az ő elemeli, es erkölcsi tehetségének kifejlődésében a' vég cél felé minden ellentállás nélkül szüntelen előmenyen, es abban sem akadályt nem szenved, sem hátra nem lépik.

A' második az: hogy

Az elenyészett századoknak minden bünei, es kicsapongásai az emberi nemzetnek, u. m. egy egész morális egésznek nem hogy semmit nem ártottak, es az emberi természetet meg nem vesztegették, sőt inkább egy különös személynek vagy egy különös nemzetnek végső erkölcsi megvesztegetése, a' több egész emberi nemzetnek a' maga végső tökéletesedéséhez való közelítésére utat nyitott.

(folytatása következik).

P a r r T a m á s .

Egy paraszt volt Angliában, ki született 1485-ban megholt 1635-ben Londonban, 80 esztendőskorában házasodott meg először, 's két fiú gyermekek attyok lett; csak hamar 105 esztendőskorában mivel Milton Katharinától, házasságon kívül egy gyermeke született, penitentiát kellett tartania, 122 esztendőskorában másodszer lépett házasságra egy ifjú, de talám nem igen szép, és gazdag, özvegygyel; 130 esztendőskorában, verset dolgozott akarmely ifjúval, kaszált, és csépett, mint akarki. Közönséges, de inkább kemény eledelek mellett változhatatlan egészséggel érte-el életének 150-dik esztendőjét. Ekkor a' királyi kegyelem; mint példás vénséget ért embert, a' mezőről a' városba, még pedig Londonba, 's ott is éppen a' Király udvarába helyeztette által; hol a' megváltoztatott, jobbnak és könnyebnek vélt életmód szemlátomást gyengíteni kezdette, 's két esztendőre, elébbeni életmódja mellett még továbbra is terjedhető másfél százados becses életét bévégezé. Halála után teste felbontatván, belső részeiben semmi romlás nem találtatott; halálát az orvosok köz-állítása szerint, a' rendes kézimunkának heveréssel és a' szokott egyszerű eledeleknek mesterségesekkel való felcserélése okozta. A' vén fa nem álja-ki a' transplantatiót. —